

OVERWEGINGEN

VI - Waar is het elan gebleven?

**Van het fundamentele debat naar het huidige
architectuurdiscours**

OVERWEGINGEN

Essays in het kader van ORITUR

De reeks OVERWEGINGEN vormt een doorlopende verzameling beschouwende essays die voortkomen uit de grondhouding van ORITUR.

Waar de ORITUR-traktaten de filosofische uitgangspunten verkennen, richten de OVERWEGINGEN zich op de ontmoeting met de wereld. Zij onderzoeken maatschappelijke, culturele, architectonische, wetenschappelijke en filosofische ontwikkelingen zonder deze te beoordelen vanuit een vooraf vaststaand systeem. De essays zijn daarom geen aanvullingen op de traktaten en evenmin toepassingen ervan. Zij zijn pogingen om verschijnselen aandachtig te lezen en te verstaan vanuit dezelfde grondhouding waaruit ORITUR is ontstaan.

Ieder essay begint bij een concreet fenomeen: een gebouw, een stad, een persoon, een maatschappelijke ontwikkeling, een wetenschappelijke ontdekking of een culturele verandering. Vanuit dat vertrekpunt wordt gezocht naar de onderliggende vragen die ieder tijdperk kenmerken: welk mensbeeld ligt eraan ten grondslag, welk wereldbeeld wordt zichtbaar en welke houding vraagt het van de mens?

De essays willen niet overtuigen, maar onderzoeken. Zij zoeken niet naar definitieve antwoorden, maar naar een dieper verstaan. Daarom dragen zij de naam OVERWEGINGEN. Een overweging is geen conclusie, maar een uitnodiging tot aandachtig kijken, luisteren en denken.

Zoals een gebouw pas werkelijk betekenis krijgt wanneer het wordt bewoond, zo krijgen ook ideeën hun betekenis in de ontmoeting met de werkelijkheid. Iedere nieuwe ontwikkeling, iedere nieuwe vraag en iedere nieuwe tijd vraagt daarom opnieuw om bezinning.

De OVERWEGINGEN zijn een open reeks. Nieuwe essays kunnen zich aandienen wanneer ontwikkelingen daarom vragen. Niet omdat ORITUR onvolledig zou zijn, maar omdat een levende grondhouding zich steeds opnieuw verhoudt tot een wereld die blijft veranderen.

Misschien is dat ook de diepste betekenis van deze reeks.

Niet de wereld vastleggen.

Maar haar aandachtig tegemoet treden.

Vanuit de overtuiging dat de meest wezenlijke betekenis zich niet laat afdwingen, maar zich kan aandienen waar mens, plaats, tijd en werkelijkheid zich op elkaar afstemmen.

Inleiding

Er wordt vandaag meer over architectuur gesproken dan ooit. Er zijn congressen, tijdschriften, tentoonstellingen, lezingen, onderzoeksprogramma's, ontwerpwedstrijden en talloze publicaties. Architectuur is aanwezig in discussies over woningbouw, klimaat, energie, circulariteit, mobiliteit, inclusiviteit, verdichting, gezondheid en leefbaarheid. Het vakgebied lijkt voortdurend in beweging en beschikt over een kennis en technische mogelijkheden die eerdere generaties nauwelijks voor mogelijk zouden hebben gehouden.

Toch is er iets merkwaardigs aan die beweging. Ondanks de enorme hoeveelheid kennis, techniek en communicatie lijkt de fundamentele beroering die het architectuurdiscours ooit heeft gekenmerkt grotendeels verdwenen. Niet de activiteit ontbreekt, niet de intelligentie en evenmin de betrokkenheid, maar misschien ontbreekt iets anders: de vraag die aan al die activiteit voorafgaat. Niet de vraag hoe een gebouw beter kan worden ontworpen, hoe een stad duurzamer kan worden gemaakt of hoe een woning betaalbaarder, energiezuiniger en efficiënter kan worden gebouwd, maar de vraag die aan al deze vragen voorafgaat: **wat is architectuur?**

Misschien gaat daar zelfs nog een eerdere vraag aan vooraf: **waaruit kan architectuur ontstaan?** Deze vragen lijken vandaag bijna te groot geworden om nog als uitgangspunt van het architectuurdiscours te dienen. Zij zijn moeilijk te meten, moeilijk te modelleren en moeilijk in beleid te vertalen. Juist daarom zijn zij van belang. Een discipline kan immers steeds beter worden in het beantwoorden van vragen en tegelijkertijd steeds minder geneigd zijn te onderzoeken of zij nog de juiste vragen stelt.

Misschien is dat wat er met het elan van de architectuur is gebeurd. Niet dat het werkelijk verdwenen is, maar dat de aanleiding om het opnieuw te zoeken grotendeels uit beeld is geraakt.

Dit essay is daarom geen pleidooi voor een terugkeer naar een bepaalde periode, stijl of architectuuropvatting. Het is evenmin een kritiek op de architecten die vandaag werkzaam zijn. Het probeert te begrijpen waarom een architectuurecultuur die ooit zo nadrukkelijk haar eigen uitgangspunten ter discussie stelde, tegenwoordig vooral lijkt te reageren op de opgaven die zich aandienen. Niet het oordeel staat centraal, maar de vraag waar het elan vandaan kwam en waarom het lijkt te zijn verdwenen.

Inhoud

- OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR
- Inleiding

Essay

I - De tijd waarin architectuur opnieuw een vraag werd

II - Wanneer de vraag verdwijnt

III - De grote verandering

IV - De welvaart van het vanzelfsprekende

V - Van cultureel fenomeen naar conjunctuur

VI - De zwakte van het én-én

VII - Het architectuurdiscours als spiegel

VIII - Wanneer functioneren niet genoeg is

IX - Architectuur ontstaat

X - Waar is het elan gebleven?

XI - De legitimiteit van de vraag

Slotbeschouwing

Epiloog

I. De tijd waarin architectuur opnieuw een vraag werd

Er zijn perioden waarin een samenleving niet anders kan dan zichzelf bevragen. De jaren na de Tweede Wereldoorlog vormden zo'n periode. De wereld was veranderd, steden waren verwoest, samenlevingen werden opnieuw ingericht, industrie en technologie ontwikkelden zich in hoog tempo en de sociale verhoudingen veranderden ingrijpend. Ook architectuur kon zich niet aan die werkelijkheid onttrekken.

De modernistische traditie had grote verwachtingen gewekt. Architectuur zou niet alleen nieuwe gebouwen voortbrengen, maar bijdragen aan een nieuwe samenleving. De stad zou rationeler, gezonder, efficiënter en toegankelijker worden. Maar juist toen deze ideeën op grote schaal in de praktijk werden gebracht, ontstond ook de behoefte om ze opnieuw te onderzoeken. De architectuur die de moderne wereld had beloofd, werd zelf onderwerp van kritiek.

Team 10 stelde de moderne stad ter discussie. Louis Kahn stelde fundamentele vragen over ruimte, orde en betekenis. De studentenprotesten van 1968 brachten instituties, autoriteit en maatschappelijke verhoudingen ter discussie. De Architectural Association werd een plaats waar architectuur opnieuw als intellectuele en culturele discipline kon worden onderzocht. De betrokkenen verschilden sterk van elkaar en waren het lang niet altijd eens. Juist daarin lag hun betekenis.

Het elan ontstond niet uit overeenstemming, maar uit beroering. Architectuur was opnieuw een vraagstuk geworden. Niet alleen een beroep, niet alleen een techniek en niet alleen een productieproces, maar een culturele vraag. Wat is de stad? Wat is wonen? Wat betekent gemeenschap? Welke verhouding bestaat er tussen individu en collectief? Welke rol kan architectuur spelen in een veranderende samenleving?

Het waren vragen waarop geen onmiddellijk antwoord bestond. Misschien was juist dat hun kracht. Een fundamentele vraag zoekt immers niet onmiddellijk naar een oplossing, maar onderzoekt eerst wat er eigenlijk op het spel staat.

Daarin ligt een belangrijk verschil tussen een vakgebied dat zichzelf ontwikkelt en een cultuur die zichzelf onderzoekt. Het eerste vraagt hoe iets beter kan; het tweede vraagt waarom het bestaat. Architectuur was in die periode nog nadrukkelijk verbonden met die tweede vorm van denken. Daarom kon het debat zo intens zijn. Er stond iets op het spel dat groter was dan het gebouw zelf: het beeld van de mens en de samenleving dat in de gebouwde omgeving besloten lag.

II. Wanneer de vraag verdwijnt

Wat deze periode bijzonder maakte, was niet dat men beschikte over betere antwoorden. Het bijzondere was dat men bereid was de uitgangspunten zelf opnieuw ter discussie te stellen. De vraag hoe een betere stad kon worden gemaakt, werd voorafgegaan door de vraag wat een stad eigenlijk was en welke vorm van samenleven zij moest kunnen dragen.

Een fundamentele vraag heeft een andere werking dan een technische vraag. Een technische vraag zoekt naar een oplossing; een culturele vraag onderzoekt eerst de werkelijkheid waarin die oplossing betekenis moet krijgen. Dat verschil lijkt klein, maar het bepaalt uiteindelijk de houding van waaruit wordt gehandeld.

Zodra een vraag eenmaal als gegeven wordt beschouwd, kan een discipline zich steeds verder ontwikkelen zonder nog naar haar oorsprong terug te keren. De kennis neemt toe, de methoden worden verfijnder en de oplossingen worden efficiënter, maar de uitgangsvraag zelf wordt steeds minder zichtbaar.

Misschien is dat een van de belangrijkste veranderingen die zich sindsdien hebben voltrokken. Architectuur is steeds beter geworden in het beantwoorden van vragen die al zijn gesteld, maar lijkt steeds minder vaak de vraag zelf ter discussie te stellen. Daardoor kan een discipline buitengewoon actief zijn en toch een zekere innerlijke rust ontwikkelen die weinig met werkelijke rust te maken heeft.

Er is dan geen gebrek aan beweging. Er is juist veel beweging. Maar de beweging heeft geen noodzakelijke aanleiding meer om haar eigen richting te onderzoeken.

Misschien begint daar het verlies van elan.

III. De grote verandering

Sindsdien is de wereld ingrijpend veranderd. De gebouwde omgeving is complexer geworden, de technische mogelijkheden zijn enorm toegenomen en het aantal partijen en disciplines dat bij het bouwen betrokken is, is sterk gegroeid. Regelgeving, financiering, duurzaamheid, energie, veiligheid, circulariteit, digitalisering, mobiliteit en gespecialiseerde kennis hebben het bouwen tot een buitengewoon complex proces gemaakt.

Deze ontwikkeling heeft veel gebracht. Problemen kunnen nauwkeuriger worden onderzocht, technische tekortkomingen kunnen beter worden voorkomen en gebouwen kunnen veiliger, energiezuiniger en efficiënter worden gemaakt. Het zou onjuist zijn deze verworvenheden te ontkennen.

Maar juist deze vooruitgang heeft ook een andere ontwikkeling mogelijk gemaakt. Architectuur is steeds meer een opgave geworden die moet worden opgelost. De vraag wordt hoe een gebouw aan een groeiend aantal eisen kan voldoen: hoe het duurzamer, circulaarder, betaalbaarder, energiezuiniger, klimaatbestendiger, gezonder en flexibeler kan worden gemaakt.

Dat zijn allemaal wezenlijke vragen. Maar zij hebben één ding gemeen: zij beginnen nadat de uitgangsvraag al is bepaald.

Daarmee ontstaat een merkwaardige omkering. De architectuur wordt steeds beter in het oplossen van problemen, terwijl de vraag welke werkelijkheid zij eigenlijk probeert voort te brengen steeds minder nadrukkelijk wordt gesteld.

De groeiende complexiteit van het bouwen heeft daarmee niet alleen meer kennis gebracht, maar ook een steeds sterkere neiging om architectuur als een systeem van opgaven en oplossingen te benaderen. Wat eerder nog een cultureel vraagstuk kon zijn, wordt daardoor gemakkelijker een professioneel vraagstuk.

Misschien is dat een deel van het verdwenen elan. Niet omdat het vak minder intelligent is geworden, maar omdat het steeds moeilijker wordt om binnen de veelheid van eisen nog te zien welke vraag aan al die eisen voorafgaat.

IV. De welvaart van het vanzelfsprekende

Misschien speelt daarbij ook de grotere economische en culturele welvaart van de afgelopen decennia een rol. Niet omdat welvaart op zichzelf een probleem zou zijn. Integendeel, welvaart heeft mogelijkheden geschapen die eerdere generaties nauwelijks hadden en heeft bijgedragen aan een ongekennde uitbreiding van kennis, comfort en keuzevrijheid.

Maar wanneer een samenleving lange tijd in een relatief positieve flow verkeert, kan ook iets anders ontstaan: een zekere vanzelfsprekendheid. Veel werkt, veel is beschikbaar en veel lijkt oplosbaar. Daardoor vermindert de noodzaak om de grondslagen van het bestaande opnieuw ter discussie te stellen.

Een samenleving die voortdurend wordt geconfronteerd met tekort, gevaar of onzekerheid wordt gedwongen zich af te vragen wat werkelijk noodzakelijk is. Een samenleving die over voldoende middelen beschikt, kan veel tegelijk willen. Daardoor ontstaat gemakkelijk een cultuur van het én-én: meer duurzaamheid én meer mobiliteit, meer comfort én meer natuur, meer groei én minder belasting, meer veiligheid én meer vrijheid, meer woningbouw én meer ruimte.

Zolang de omstandigheden het toelaten, kunnen dergelijke ambities naast elkaar bestaan. Maar de werkelijkheid kent grenzen. Wanneer omstandigheden veranderen, wordt zichtbaar welke waarden werkelijk noodzakelijk zijn en welke vooral mogelijk waren dankzij de ruimte die voorspoed bood.

Misschien is dat de achtergrond van een zekere culturele gezapigheid die in een welvarende samenleving kan ontstaan. Niet als luiheid en evenmin als gebrek aan betrokkenheid, maar als het ontbreken van de noodzaak om werkelijk te kiezen. Er is veel beweging, maar minder beroering; veel ontwikkeling, maar minder fundamentele twijfel.

Juist fundamentele twijfel kan echter het begin zijn van nieuw elan. Wie niet meer hoeft te twijfelen aan de uitgangspunten van zijn wereld, heeft weinig aanleiding om opnieuw naar de oorsprong van die uitgangspunten te zoeken.

Misschien is dat een van de redenen waarom het architectuurdiscours van vandaag zo rijk kan zijn aan onderwerpen en tegelijkertijd zo arm aan fundamentele vragen.

V. Van cultureel fenomeen naar conjunctuur

Daarmee lijkt ook het karakter van het architectuurdiscours zelf te zijn veranderd. Het huidige architectendiscours kan veel roepen. Het reageert snel op maatschappelijke ontwikkelingen en weet nieuwe thema's vrijwel onmiddellijk in het vak op te nemen. Klimaat, circulariteit, biodiversiteit, inclusiviteit, digitalisering, betaalbaarheid, participatie, gezondheid en verdichting worden zonder veel moeite onderdeel van het professionele gesprek.

Daarin schuilt zowel de kracht als de kwetsbaarheid van het huidige discours. Een **conjunctuurgevoelig discours** beweegt mee met wat de tijd vraagt, terwijl een **cultureel discours** probeert te begrijpen wat de tijd betekent. Het eerste produceert antwoorden op actuele opgaven; het tweede stelt vragen die ook onder veranderende omstandigheden hun betekenis behouden.

Misschien is architectuur geleidelijk van het tweede naar het eerste verschoven. Niet omdat architecten minder cultureel zijn geworden, maar omdat de omstandigheden steeds meer vragen om directe antwoorden. Architectuur reageert op wat maatschappelijk urgent is en wordt daarmee steeds nadrukkelijker onderdeel van de conjunctuur.

Dat is op zichzelf niet verkeerd. Een architectuur die zich niet met haar tijd bezighoudt, zou haar culturele betekenis juist verliezen. Maar wanneer de actualiteit het uitgangspunt wordt van vrijwel iedere vraag, ontstaat het risico dat architectuur vooral nog reageert op wat zich aandient en minder vaak onderzoekt wat daaronder ligt.

Een conjunctuurgevoelig discours is voortdurend actueel, maar kan daardoor juist minder tijdloos worden. Het spreekt veel over de tijd, maar steeds minder vaak over wat de tijd betekent.

Misschien is dat een deel van het verdwenen elan. Architectuur is nog steeds nadrukkelijk aanwezig in het maatschappelijke debat, maar lijkt minder vaak zelf als cultureel vraagstuk op het spel te staan.

VI. De zwakte van het én-én

De ontwikkeling die zich binnen het architectuurdiscours heeft voltrokken, staat niet op zichzelf. Zij maakt deel uit van een bredere maatschappelijke ontwikkeling waarin steeds meer verschillende waarden en doelstellingen tegelijkertijd als noodzakelijk worden beschouwd. Zolang de omstandigheden voldoende ruimte bieden, lijkt dat vanzelfsprekend en zelfs wenselijk. Een samenleving wil veiligheid én vrijheid, economische groei én ecologische bescherming, mobiliteit én rust, individuele keuzevrijheid én sociale samenhang. Het ideaal van het én-én lijkt daarmee een teken van vooruitgang: hoe meer waarden tegelijkertijd kunnen worden gerealiseerd, hoe beter.

Maar de werkelijkheid kent omstandigheden waarin deze vanzelfsprekendheid onder druk komt te staan. Dan blijkt dat doelstellingen niet altijd zonder gevolgen naast elkaar kunnen bestaan en dat wat vanuit het ene perspectief noodzakelijk lijkt, vanuit een ander perspectief juist nieuwe problemen kan veroorzaken. De vraag wordt dan niet langer alleen wat wij belangrijk vinden, maar ook hoe verschillende waarden zich tot elkaar verhouden wanneer zij niet meer gelijktijdig kunnen worden gerealiseerd.

Oorlog is daarvan een uiterst confronterend voorbeeld. Oorlog is niet alleen politiek en militair destructief, maar ook materieel, energetisch en ecologisch. Daarmee ontstaat een spanning die moeilijk binnen afzonderlijke beleidsdoelstellingen kan worden ondergebracht. Een samenleving kan veiligheid als noodzakelijk beschouwen en tegelijkertijd de bescherming van klimaat en leefomgeving als een existentiële opgave formuleren, terwijl de werkelijkheid laat zien dat beide niet zonder meer los van elkaar kunnen worden beschouwd.

Het gaat daarbij niet om de vraag welke van beide doelstellingen moet worden opgegeven. Juist een dergelijke keuze zou de werkelijkheid opnieuw te eenvoudig maken. Het gaat om het zichtbaar maken van de spanning zelf. Wanneer een samenleving die spanning niet werkelijk onderzoekt, maar verschillende doelstellingen naast elkaar blijft formuleren, wordt zichtbaar hoe moeilijk het kan zijn om onder veranderende omstandigheden een werkelijke ordening van waarden aan te brengen.

Daarin ligt mogelijk een zwakte van het bredere maatschappelijke en politieke discours. Het is sterk geworden in het benoemen van afzonderlijke doelstellingen en het formuleren van ambities, maar minder vanzelfsprekend in het onderzoeken van hun onderlinge verhouding. Zolang de werkelijkheid voldoende ruimte biedt, hoeft die verhouding ook nauwelijks expliciet te worden gemaakt. Pas wanneer belangen werkelijk met elkaar botsen, wordt zichtbaar wat voorrang krijgt.

Misschien vraagt een samenleving daarom niet alleen om meer kennis en meer doelstellingen, maar ook om het vermogen om te onderscheiden, te ordenen en uiteindelijk te kiezen. Niet iedere keuze hoeft een uitsluiting te betekenen; soms kan juist een beter verstaan van de samenhang tussen verschillende waarden nieuwe mogelijkheden openen. Maar daarvoor moet de werkelijkheid eerst als samenhang worden beschouwd en niet als een verzameling afzonderlijke beleidsvelden.

De werkelijkheid laat zich immers niet opdelen naar de categorieën waarmee wij haar proberen te ordenen. Zij werkt als een geheel waarin het ene handelen gevolgen heeft voor het andere. Misschien is juist dat besef van onderlinge werking in een steeds complexer wordende samenleving naar de achtergrond geraakt.

En dat heeft ook gevolgen voor architectuur.

VII. Het architectuurdiscours als spiegel

Het architectuurdiscours maakt deel uit van deze bredere maatschappelijke werkelijkheid. Het staat er niet buiten en kan zich evenmin onttrekken aan de waarden, problemen en doelstellingen die in de samenleving naar voren komen. Wanneer klimaat, energie, circulariteit, inclusiviteit, gezondheid, veiligheid en betaalbaarheid maatschappelijke prioriteiten worden, komen zij vanzelf ook binnen het architectuurdiscours terecht.

Dat is op zichzelf niet problematisch. Architectuur heeft immers altijd gereageerd op de werkelijkheid waarin zij ontstond. De architectuur van een samenleving is nooit los te zien van haar economie, haar techniek, haar cultuur en haar opvattingen over mens en wereld. Het probleem ontstaat pas wanneer de maatschappelijke doelstellingen vrijwel zonder verdere bevraging worden overgenomen en vervolgens worden vertaald naar architectonische eisen, normen en prestaties.

Duurzaamheid maakt dat bijzonder zichtbaar. Duurzaamheid is een werkelijke en urgente maatschappelijke opgave en heeft daarom begrijpelijkerwijs een dominante positie binnen het architectuurdiscours gekregen. Gebouwen moeten energiezuinig, circulair, klimaatadaptief, biobased en toekomstbestendig zijn. Deze doelstellingen worden vervolgens vertaald naar eisen, berekeningen, technieken en ontwerpstrategieën.

Daarmee kan echter iets verloren gaan. De maatschappelijke vraag naar duurzaamheid wordt een architectonische opgave, maar daarmee is nog niet onderzocht wat duurzaamheid binnen de gebouwde omgeving eigenlijk betekent. De vraag hoe een gebouw duurzaam kan worden gemaakt, kan de vraag verdringen wat een duurzame leefomgeving voor de mens werkelijk zou moeten zijn.

Hier verschijnt opnieuw het verschil tussen een conjunctuurgevoelig en een cultureel discours. Een conjunctuurgevoelig architectuurdiscours neemt de opgaven van zijn tijd op en probeert daarop adequaat te reageren. Een cultureel architectuurdiscours stelt daarnaast de vraag wat die opgaven betekenen voor de aard van het vak zelf. Het eerste vraagt hoe architectuur aan nieuwe eisen kan voldoen; het tweede vraagt welke werkelijkheid door die eisen wordt voortgebracht.

Daarmee wordt zichtbaar waarom het huidige architectuurdiscours zoveel kan roepen en toch minder vaak als cultureel fenomeen op het spel lijkt te staan. Het kan vrijwel ieder nieuw maatschappelijk thema opnemen en vertalen naar een professionele opgave. Maar juist daardoor kan het ook steeds verder verwijderd raken van de vraag die voorafgaat aan de opgave zelf.

De vraag is dan niet meer wat architectuur in een bepaalde werkelijkheid zou kunnen betekenen, maar hoe architectuur aan de eisen van die werkelijkheid kan voldoen.

Dat verschil lijkt klein, maar is fundamenteel.

Want wanneer een maatschappelijk discours verandert, verandert ook de verzameling eisen die aan architectuur wordt gesteld. Wat vandaag urgent is, kan morgen door een andere urgentie worden ingehaald. Het architectuurdiscours beweegt dan mee met de conjunctuur, terwijl de culturele vraag naar architectuur juist zou moeten kunnen blijven bestaan wanneer de omstandigheden veranderen.

Misschien ligt hier een belangrijk deel van het verdwenen elan. Niet omdat het architectuurdiscours onvoldoende reageert op de werkelijkheid, maar omdat het te weinig afstand neemt om die werkelijkheid opnieuw als geheel te onderzoeken.

Daarmee ontstaat een paradox. Hoe beter architectuur in staat is maatschappelijke doelstellingen op te nemen, hoe groter het risico dat zij vergeet te vragen welke werkelijkheid achter die doelstellingen ligt.

En dan verschijnt een vraag die door geen enkele verzameling eisen kan worden opgelost.

Wanneer alles functioneert, wat maakt een omgeving dan werkelijk leefbaar?

VIII. Wanneer functioneren niet genoeg is

Een gebouw kan aan alle eisen voldoen en toch iets missen. Een wijk kan technisch, economisch en organisatorisch goed functioneren en toch nauwelijks als een betekenisvolle leefomgeving worden ervaren. Een woning kan comfortabel, energiezuinig en flexibel zijn en toch niet werkelijk als thuis worden ervaren. Een stad kan efficiënt georganiseerd zijn en toch weinig verbinding tussen mens en plaats voortbrengen.

Daarmee verschijnt een onderscheid dat binnen het architectuurdiscours gemakkelijk uit beeld raakt: het verschil tussen **functioneren** en **werking**. Functioneren kan voor een belangrijk deel worden benoemd en vastgesteld. Een gebouw voldoet aan een programma, een constructie is veilig, een installatie werkt, een energieprestatie wordt gehaald en een ruimte kan overeenkomstig haar bestemming worden gebruikt. Dat alles is wezenlijk, maar het verklaart nog niet waarom een omgeving betekenis krijgt voor degene die haar gebruikt of waarom een plaats als vanzelfsprekend, vertrouwd of verbonden kan worden ervaren.

Werking ontstaat juist in het grensgebied, in de wisselwerking tussen mens, ruimte, plaats, natuur, betekenis en datgene wat zich niet rechtstreeks laat benoemen. Zij is geen afzonderlijke eigenschap van een gebouw en kan evenmin worden teruggebracht tot een optelsom van functies. Werking ontstaat in de verhouding tussen verschillende werkelijkheden en wordt pas zichtbaar in de ervaring daarvan. Wat op zichzelf benoembaar is als ruimte, materiaal, gebruik, plaats, natuur of betekenis, kan in hun onderlinge verhouding iets voortbrengen dat zich niet meer volledig tot een van deze afzonderlijke aspecten laat herleiden.

Daarmee krijgt ook **afstemming** een andere betekenis. Afstemming is niet het voldoen aan een verzameling voorwaarden, maar het zoeken naar een verhouding waarin de verschillende werkelijkheden elkaar kunnen versterken. Zij maakt het mogelijk dat werking ontstaat en wordt ervaren. In die zin vormt afstemming een verbinding tussen de benoembare leefwereld en datgene wat zich niet rechtstreeks laat benoemen.

Juist daarom laat werking zich moeilijk in het huidige architectuurdiscours onderbrengen. Zij kan niet eenvoudig als afzonderlijke prestatie worden geformuleerd, kan niet volledig in een norm worden vastgelegd en kan evenmin vooraf worden gegarandeerd. Een gebouw kan worden ontworpen, berekend en gecontroleerd, maar de werking die uiteindelijk tussen mens en omgeving ontstaat, kan niet op dezelfde wijze worden afgevinkt als een programma van eisen.

Dat betekent niet dat werking willekeurig of ongrijpbaar is. Integendeel. Zij ontstaat niet zomaar, maar komt voort uit de wijze waarop mens, ruimte, plaats, natuur, materiaal, betekenis en gebruik met elkaar in verhouding worden gebracht. Er kunnen voorwaarden worden geschapen en er kan zorgvuldig worden afgestemd, maar het uiteindelijke ontstaan van werking blijft afhankelijk van de werkelijkheid waarin het gebouw terechtkomt en van de wijze waarop de mens die werkelijkheid ervaart.

Misschien is dat precies wat in een steeds sterker op prestaties en oplossingen gericht discours gemakkelijk verloren gaat. Wanneer alles wat van belang is vooraf benoembaar, meetbaar en toetsbaar moet zijn, blijft weinig ruimte over voor datgene wat zich pas in de wisselwerking tussen mens en omgeving openbaart.

Daarmee wordt zichtbaar dat een omgeving meer kan zijn dan de som van haar eigenschappen en dat functioneren niet hetzelfde is als werken in de diepere betekenis van het woord.

De vraag die dan ontstaat, is niet langer alleen hoe een omgeving functioneert, maar wat er in die werking kan ontstaan.

En daarmee komt de vraag naar architectuur zelf opnieuw in beeld.

IX. Architectuur ontstaat

Wanneer werking niet als een bijkomende kwaliteit van een gebouw wordt beschouwd, maar als een wezenlijk onderdeel van de verhouding tussen mens en werkelijkheid, verandert ook de vraag wat architectuur is. Architectuur kan dan niet uitsluitend worden begrepen als vorm, functie, constructie, gebruik of betekenis, omdat geen van deze aspecten op zichzelf verklaart wat er in de verhouding tussen mens en omgeving kan ontstaan.

Architectuur bevindt zich niet alleen in datgene wat kan worden ontworpen, beschreven en benoemd. Zij verschijnt ook in de werking die ontstaat wanneer het benoembare en het onbenoembare elkaar raken. Daarmee wordt haar wezen niet ongrijpbaar, maar wel principieel groter dan iedere definitie die haar volledig zou willen vastleggen.

Architectuur laat zich niet definitief definiëren, omdat zij zich niet uitsluitend in het benoembare bevindt. Zij ontstaat in de werking tussen de benoembare leefwereld en de onbenoembare werkelijkheid.

Deze gedachte verandert de betekenis van de vraag *Wat is architectuur?* De vraag hoeft dan niet langer te worden opgevat als een zoektocht naar een sluitende definitie. Zij kan ook worden verstaan als een onderzoek naar de werkelijkheid waaruit architectuur kan ontstaan. Daarmee verschuift de aandacht van het architectonische object naar de verhouding waarin het object betekenis krijgt.

Architectuur is in die zin niet uitsluitend wat de architect ontwerpt en evenmin uitsluitend wat vervolgens wordt gebouwd. Het ontwerp kan voorwaarden voorbereiden, het maken kan die voorwaarden verwezenlijken, maar het ontstaan van architectuur zelf laat zich niet volledig afdwingen. Er blijft altijd iets dat zich pas in de werkelijkheid openbaart.

Daarmee krijgt ook de architect een andere positie. Hij staat niet alleen tegenover een opgave die moet worden opgelost, maar tegenover een werkelijkheid die eerst moet worden verstaan. De plaats, de mens, de natuur, de cultuur, het gebruik, de geschiedenis en de betekenis van een omgeving zijn geen afzonderlijke gegevens die vervolgens in een ontwerp kunnen worden samengevoegd. Zij vormen samen een werkelijkheid waarin architectuur mogelijk kan ontstaan.

Dat maakt architectuur tot meer dan een professioneel product. Zij wordt een cultureel fenomeen, omdat zij iets zichtbaar en ervaarbaar kan maken van de wijze waarop de mens zich tot zijn omgeving verhoudt. De architectuur die daaruit ontstaat, hoeft daarom niet noodzakelijk spectaculair, vernieuwend of herkenbaar te zijn. Zij kan juist vanzelfsprekend lijken, omdat haar werking niet noodzakelijk in het object zelf zichtbaar is.

Misschien verklaart dit ook waarom sommige gebouwen architectonisch genoemd worden zonder dat precies kan worden aangegeven waarom, terwijl andere gebouwen aan alle professionele criteria voldoen en toch niet werkelijk als architectuur worden ervaren. Het verschil bevindt zich dan niet noodzakelijk in een afzonderlijk vormkenmerk, een technische prestatie of een programmatische kwaliteit, maar in de werking die tussen gebouw, mens en werkelijkheid ontstaat.

Daarmee wordt ook duidelijk waarom architectuur niet volledig kan worden gereduceerd tot de actuele opgaven van haar tijd. Duurzaamheid, circulariteit, betaalbaarheid, klimaatadaptatie en andere maatschappelijke doelstellingen kunnen belangrijke voorwaarden zijn, maar zij bepalen op zichzelf nog niet of architectuur ontstaat. Zij kunnen het bouwen sturen, maar niet volledig verklaren wat daaruit voortkomt.

De vraag *Wat is architectuur?* blijft daarom noodzakelijkerwijs open. Niet omdat architectuur niet kan worden begrepen, maar omdat zij groter is dan hetgeen vooraf kan worden benoemd. Juist door die openheid blijft de mogelijkheid bestaan om architectuur opnieuw als cultureel verschijnsel te onderzoeken.

Misschien ligt daar ook de betekenis van het verdwenen elan. Zolang architectuur vooral wordt beschouwd als een antwoord op vooraf bepaalde opgaven, hoeft haar eigen bestaansgrond nauwelijks opnieuw te worden bevraagd. Maar zodra architectuur wordt verstaan als iets dat **kan ontstaan** in de werking tussen mens en werkelijkheid, keert de fundamentele vraag terug.

Niet alleen:

Hoe moeten wij bouwen?

Maar opnieuw:

Wat is architectuur?

En misschien nog eerder:

Waaruit kan architectuur ontstaan?

X. Waar is het elan gebleven?

Misschien is het elan dus niet verdwenen omdat architecten minder geëngageerd zijn geworden. Misschien is het niet verdwenen omdat de huidige architectuur minder intelligent zou zijn en evenmin omdat de vroegere generatie betere antwoorden had.

Misschien is het elan verdwenen omdat de **vraag zelf minder vaak op het spel staat**.

De jaren vijftig, zestig en zeventig waren perioden waarin architectuur niet kon volstaan met het beantwoorden van de opgaven van het moment. De wereld veranderde te snel en de bestaande antwoorden voldeden niet meer. Daardoor ontstond de noodzaak om opnieuw te beginnen bij de vraag.

Vandaag zijn veel problemen juist zo groot en complex geworden dat de behoefte aan directe oplossingen enorm is. Daardoor kan de fundamentele vraag verder naar de achtergrond verdwijnen. Een discipline kan zeer actief zijn en toch haar culturele spanning verliezen. Zij kan veel produceren en toch weinig beroering veroorzaken. Zij kan voortdurend vernieuwen en toch steeds dezelfde uitgangsvragen blijven hanteren.

Misschien is dat de werkelijke paradox van het huidige architectuurdiscours. Het is niet te weinig aanwezig; het is misschien te weinig op het spel.

Zolang architectuur zelf niet opnieuw ter discussie staat, kan ieder nieuw thema worden opgenomen zonder dat de grondhouding van het vak werkelijk verandert. Duurzaamheid kan dan een nieuwe opdracht worden, circulariteit een nieuwe methode, digitalisering een nieuw instrument en participatie een nieuwe procedure. Alles verandert, terwijl de onderliggende vraag dezelfde blijft.

Misschien is dat waarom het huidige architectuurdiscours conjunctuurgevoelig kan worden. Het beweegt voortdurend mee met de problemen die zich aandienen, maar stelt minder vaak de vraag welke culturele werkelijkheid door al die oplossingen wordt voortgebracht.

Daarom is de vraag **Wat is architectuur?** geen academische vraag en evenmin een poging om een definitie te produceren. Het is een poging om de discipline opnieuw open te stellen.

XI. De legitimiteit van de vraag

Misschien wordt een cultuur uiteindelijk niet alleen beoordeeld op de kwaliteit van haar antwoorden, maar ook op de kwaliteit van haar vragen. Een samenleving die alleen nog vraagt hoe iets beter, sneller, goedkoper of duurzamer kan, kan buitengewoon succesvol worden in het oplossen van problemen en tegelijkertijd vergeten te vragen waarom zij die problemen eigenlijk op deze wijze definieert.

Dat is geen tekort aan intelligentie. Het is misschien juist de keerzijde van succes. Wanneer een methode lange tijd werkt, ontstaat gemakkelijk de overtuiging dat ook de vragen waaruit zij voortkwam niet langer opnieuw hoeven te worden gesteld.

Misschien is dat wat de moderniteit is overkomen. Niet dat zij verkeerde antwoorden gaf, maar dat zij bepaalde vragen geleidelijk als overbodig is gaan beschouwen.

Daarom is de vraag **Wat is architectuur?** geen poging om een nieuwe architectuurtheorie te formuleren. Zij is een poging om opnieuw toegang te krijgen tot het gebied waar architectuur zelf als cultureel verschijnsel kan worden verstaan.

Zodra die vraag werkelijk wordt gesteld, ontstaat ruimte voor twijfel, voor filosofie, voor spiritualiteit, voor cultuur, voor ervaring, voor de bewoner, voor de plaats, voor de natuur en uiteindelijk voor datgene wat zich niet rechtstreeks laat benoemen.

Misschien is dat precies waar nieuw elan begint.

Niet bij een nieuw antwoord, maar bij de moed om opnieuw te vragen.

Slotbeschouwing

Het elan van de vraag

Iedere generatie erft een architectuurdiscours dat door eerdere generaties is gevormd. Wij nemen begrippen over, methoden, normen, opgaven en vanzelfsprekendheden. Sommige daarvan blijven waardevol, andere verliezen langzaam hun betekenis. Juist daarom is iedere generatie opnieuw verantwoordelijk voor de vragen die zij stelt. Niet omdat alles opnieuw moet worden uitgevonden, maar omdat iedere werkelijkheid verandert.

Misschien is het huidige architectuurdiscours daarom niet zozeer arm aan ideeën. Het is juist rijk aan ideeën. Misschien ontbreekt iets anders: de bereidheid om de ideeën zelf opnieuw ter discussie te stellen.

Daar begint het onderscheid tussen een vak en een cultuur. Een vak kan kennis verzamelen, methoden ontwikkelen en problemen oplossen. Een cultuur moet zich steeds opnieuw afvragen wat die kennis en methoden betekenen binnen de werkelijkheid waarin zij worden toegepast. Architectuur kan bouwen, maar een cultuur moet weten waarom zij bouwt.

Daarom is het verdwenen elan misschien geen verdwenen energie. Het is een verdwenen noodzaak.

Zolang de omstandigheden voldoende ruimte bieden, kunnen wij veel tegelijk willen. Wanneer de werkelijkheid ons dwingt te kiezen, worden onze werkelijke waarden zichtbaar. Misschien is dat ook waarom crises soms een onverwachte culturele betekenis hebben. Zij maken zichtbaar wat in tijden van vanzelfsprekendheid verborgen blijft: niet wat wij zeggen belangrijk te vinden, maar wat wij werkelijk niet kunnen missen.

Daarmee keert de vraag terug naar architectuur. Niet: hoe moeten wij bouwen? Maar: **waaruit kan architectuur ontstaan?**

Misschien begint het antwoord niet bij architectuur zelf, maar bij de werkelijkheid waarin de mens leeft: bij de plaats, de natuur, de gemeenschap, de cultuur, de betekenis en de verhouding die daartussen ontstaat. Misschien ontstaat daaruit iets wat niet vooraf kan worden ontworpen, maar waarvoor wel voorwaarden kunnen worden geschapen.

Architectuur hoeft dan niet langer uitsluitend te worden begrepen als het resultaat van een ontwerpbesluit. Zij kan worden verstaan als iets dat ontstaat wanneer bouwen zich weet af te stemmen op een werkelijkheid die groter is dan het gebouw zelf.

Misschien ligt daar ook de mogelijkheid van een nieuw elan.

Niet in een nieuwe stijl.

Niet in een nieuwe methode.

Niet in een nieuw manifest.

Maar in het opnieuw serieus nemen van de vraag.

Epiloog

Het elan dat nog kan ontstaan

Misschien is het elan nooit werkelijk verdwenen. Misschien is het alleen niet meer zichtbaar waar wij het gewend waren te zoeken. Niet in nieuwe stijlen, niet in nieuwe methoden en niet noodzakelijk in nieuwe manifesten, maar in de bereidheid om opnieuw stil te staan bij een vraag die te groot lijkt om direct te beantwoorden.

Wat is architectuur?

Wie die vraag werkelijk stelt, kan haar niet eenvoudig meer reduceren tot een gebouw, een discipline, een beroep, een stijl of een methode. De vraag opent een werkelijkheid die groter is dan het object en die zich ook niet volledig laat beheersen door de kennis waarmee het object wordt gemaakt.

Misschien is juist daarin de mogelijkheid van een nieuw elan gelegen. Niet een elan dat een nieuwe richting voorschrijft en evenmin een elan dat iedereen tot dezelfde conclusie brengt, maar een elan dat opnieuw beroering veroorzaakt, opnieuw doet kijken, opnieuw doet twijfelen en opnieuw ruimte maakt voor datgene wat niet onmiddellijk kan worden opgelost.

Welke richting daaruit voortkomt, hoeft niet vooraf te worden bepaald. Misschien is dat juist de voorwaarde om werkelijk iets nieuws te laten ontstaan. Want zodra een nieuwe richting vooraf wordt vastgelegd, dreigt ook het nieuwe opnieuw een systeem te worden.

Misschien moet daarom niet eerst worden bepaald waar architectuur heen moet.

Misschien moet eerst opnieuw worden geluisterd naar mens, plaats, natuur, cultuur en werkelijkheid, en naar datgene wat zich tussen deze werkelijkheden aandient zonder zich volledig te laten benoemen.

Daar begint de mogelijkheid van afstemming.

En waar afstemming ontstaat, kan werking ontstaan.

En waar werking ontstaat, kan leefbaarheid worden ervaren.

En misschien ontstaat daaruit iets wat wij architectuur noemen.

Bouw in afstemming.

Wellicht ontstaat architectuur...

Colofon

OVERWEGINGEN

Deel VI

Waar is het elan gebleven?

Van het fundamentele debat naar het huidige architectuurdiscours

Samenstelling

Robert Geurten

Eerste uitgave

2026

Deze uitgave maakt deel uit van de essayreeks **OVERWEGINGEN – Essays in het kader van ORITUR.**

De tekst is ontstaan uit een langdurige dialoog tussen Robert Geurten en ChatGPT (OpenAI), waarbij de inhoudelijke visie, samenhang en eindredactie berusten bij Robert Geurten.

© 2026 Robert Geurten

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur, behoudens de uitzonderingen die de wet stelt en het citeren in het kader van recensies, wetenschappelijk onderzoek of andere wettelijk toegestane vormen van bronvermelding.